

Johans C.G. Kreek

Het ontstaan van Kampen

Een achtste-eeuwse nederzetting
in een leeg landschap

Het ontstaan van Kampen

**Een achtste-eeuwse nederzetting
in een leeg landschap**

Johans C.G. Kreek

Inkijkexemplaar

Kampen lijkt in 1227 plotseling op het historische toneel te verschijnen. In de schriftelijke bronnen wordt de stad dan voor het eerst genoemd, en nog slechts terloops: als de plaats waar het Zutphense kapittel een visplaats bezit. Het moment van die eerste vermelding is opmerkelijk, aangezien Kampen in de veertiende eeuw een periode van grote bloei doormaakte. Bovendien blijkt uit archeologisch onderzoek dat de stad ook al in de dertiende eeuw over aanzienlijke middelen en organisatie beschikte. Hoe een stad met zo'n ontwikkeling pas in 1227 voor het eerst in de bronnen verschijnt, vormt een raadsel. Een passende voorgeschiedenis lijkt te ontbreken.

Dit boek werpt nieuw licht op de ontwikkeling van Kampen. Het gaat langs verschillende wegen op zoek naar de kiem van de huidige stad. Die kiem wordt gezocht in een nederzetting uit het begin van de achtste eeuw.

Johans C.G. Kreek (1948-2026) studeerde in 1974 af als restauratiearchitect aan de TU Delft, in een periode van vernieuwend denken over monumentenzorg. Vanuit verschillende functies droeg hij bij aan het behoud van de historische binnensteden van vooral Kampen en Deventer.

© Arjan Gotink.

www.walburgpers.nl

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, het Hendrik Mullerfonds en Stichting CAS Kampen

Omslag boven: Impressie van de oude nederzettingkern van Kampen, met de weg op de oeverwal (huidige Oudestraat), de hoofdgebouwen op vijf oorspronkelijke erven langs de Reve en op de voorgrond het rivierstrand met een schip van het Utrechtse type; gebaseerd op Arne Zuidhoeks *Impressie van Dorestad* en door Soe Kreek (met toestemming) aangepast; palissades markeren mogelijk de ingang van een insteekhaven.

Omslag midden: OSU 766: veertiende-eeuws notarieel afschrift van de oorkonde waarmee Kampen op 7 juni 1227 voor het eerst in de bronnen verschijnt; de vermelding *apud Campis* ('bij Kampen') is gemarkeerd; collectie en foto Erfgoedcentrum Zutphen, archief 0325 Kapittel van Sint-Walburgis, inv.nr. 249, charter nr. 1167.

Omslag onder: Burgwalstraat 6 Vermoedelijk rond 1500 gebouwd in gotische stijl met Vlaamse trekken, mogelijk in opdracht van Gheert van Hengelen; in bronnen 'kelderkamer' (souterrain, beletage en verdieping) met kruisvensters en rijk uitgevoerde westgeveltop; mogelijk een 'theekoepel' avant la lettre; restauratie 1975 (J.K., Architectenbureau Offringa); foto Elizabeth den Hartogh.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Prezns, Marco Bolsenbroek

ISBN 978 94 6456 672 7

NUR 684

© 2026 J.C.G. Kreek, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2026 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inkijkexemplaar

Inhoud

Voorwoord	7
Kampen en Amsterdam	7
Inleiding	9
Het raadsel Kampen	9
Doel en aard van dit onderzoek	9
Opzet van dit boek	10
Overzicht van de bij dit onderzoek gebruikte materialen.	13
1 Het lege landschap	17
Het onderliggende landschap	17
Paleogeografische ontwikkeling van het Zuiderzee- en het IJssellandschap	17
Vroegmiddeleeuwse bewoners en stamverbanden	22
De gouw Salland	23
2 Het dorp Kampen	27
Ontstaanshypothese	27
Topografie	29
Bewijs?	29
3 Onverwachte groei	33
De Allerheiligenstormvloed van 1170	33
Kamperveen	36
4 Stadswording	39
Begripsbepaling	39
De topografie van de vroegste ruimtelijke ontwikkeling	39
5 Insteekhaven	65
Bij toeval herontdekt	65

6	De topografie van de ruimtelijke ontwikkeling na het verdwijnen van de haven	85
	Stagnatie van de centrale compacte ruimtelijke ontwikkeling en verdere groei parallel aan de rivier.	85
	Twee fasen oostelijke stadsuitbreiding	86
	Twee noordelijke stadsuitbreidingen	91
7	Consolidatie van de jonge stad	97
	Stadsbestuur	97
8	Laatste groei van de nog middeleeuwse stad	103
	Laatste middeleeuwse ruimtelijke ontwikkelingen	103
9	Architectuur van de vroege dertiende tot en met de vroege zestiende eeuw	113
	Houten bebouwing	113
	Sint-Nicolaas- of Bovenkerk	116
	Raadhuis/wijnhuis, Schepenhuis en Schepentoren	143
	Onze Lieve Vrouwe- of Buitenkerk	170
	De Huizen	183
10	Het landelijke gebied rond Kampen	189
11	Samenvatting in beeld	199
	Samenvatting	207
	Verantwoording en dankwoord	209
	Over de auteur	211

Voorwoord

*H*et ontstaan van *Kampen* verschijnt medio 2026, ruim voor 2027, het jaar waarin ‘Kampen 800 jaar’ wordt gevierd. De ondertitel van het boek is echter *Een achtste-eeuwse nederzetting in een leeg landschap*, waardoor ‘Kampen 1300 jaar’ misschien meer voor de hand ligt. Voor deze discrepantie is echter een logische verklaring.

KAMPEN EN AMSTERDAM

De vieringen van ‘Amsterdam 750 jaar’ in 2025 en ‘Kampen 800 jaar’ in 2027 zijn gebaseerd op hun eerste vermelding in de schriftelijke bronnen. Maar beide steden hebben een geschiedenis die teruggaat naar de tijd van vóór die eerste schriftelijke vermeldingen. Die voorgeschiedenis en ook de aanleiding voor hun eerste schriftelijke vermelding is weliswaar voor beide steden verschillend, maar beide plaatsen kregen een grote impuls door de Allerheiligen-stormvloed van 1170. De ‘achtste eeuw’ in de ondertitel van dit boek slaat op het ontstaan van het prestedelijke akkerbouwdorp Kampen aan de westzijde van een toen recent ontstane oeverwal.

Inleiding

HET RAADSEL KAMPEN

Kampen lijkt begin dertiende eeuw uit het niets te zijn ontstaan. Het wordt in de schriftelijke bronnen pas in 1227 voor het eerst genoemd en dat dan nog slechts terloops als plek, waar het Zutphense kapittel een visplaats heeft. Van vóór die tijd is er geen enkel schriftelijk bericht en het is raadselachtig dat een stad, die al in de veertiende eeuw een grote bloei kende pas een eeuw eerder een spoor naliet in de schriftelijke bronnen.

Dat uit archeologisch onderzoek in de jaren zestig van de vorige eeuw bleek dat er toch al in het begin van de dertiende eeuw een rijke romaanse kerk gebouwd werd, vereenvoudigde het raadsel niet – nu leek het of de stad begin dertiende eeuw compleet met rijke romaanse kerk uit de lucht was komen vallen en dat is iets wat steden normaliter niet doen.

DOEL EN AARD VAN DIT ONDERZOEK

Dit raadsel vormt de aanleiding voor dit boek. Het onderzoek had als doel een bijdrage te leveren aan oplossing ervan. Dit wil zeker niet zeggen dat het de pretentie heeft het laatste woord hierover te zijn. Maar het is toch minstens een bijdrage aan de oplossing en de discussie daarover. Die is er namelijk nog niet, ondanks voortschrijdend inzicht in deze kwestie, zowel door de vele historische bijdragen in het cultuurhistorisch jaarboek *Kamper Almanak* als door de twee delen van het boek *Geschiedenis van Kampen* (1993 en 2001), en het recentere boek van stadsarcheoloog Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen* uit 2015.

Waar dit laatste boek diverse aspecten van het middeleeuwse Kampen behandelt, gaat *Het ontstaan van Kampen* vooral in op het ontstaan en de vroege ruimtelijke ontwikkeling. Een dergelijke stadsmorfologische benadering is voor de Kamper situatie niet recent systematisch toegepast. Wel kunnen we noemen: Th.M. van Mierlo, 'De topografische ontwikkeling van Kampen in de eerste helft van de 14e eeuw', in: *Kamper Almanak* 1984, p. 217-266 en B.M.J. Speet en Th. Rothfusz, *Historische stedenatlas van Nederland, afl.4: Kampen*, Delft, 1986.

De bestuurlijke en economische ontwikkeling blijft buiten beschouwing, afgezien van enkele zijpaadjes, waar deze in het betoog relevant zijn, en beperkt in hoofdstuk 7. Deze twee aspecten van de Kamper geschiedenis zijn namelijk al onderwerp van uitgebreid onderzoek en van meerdere publicaties geweest en bovendien speelde de economische ontwikkeling van de stad zich voor een belangrijk deel elders in het langgerekte Maritieme Cultuurlandschap langs Oost-, Noord- en Zuiderzee af.¹ Het is daarentegen juist de bedoeling van dit onderzoek om de fysieke werkelijkheid van de stad te schetsen; een werkelijkheid, die zowel door de winsten van deze economische ontwikkeling mogelijk werd gemaakt als het lokale decor voor deze ontwikkeling vormde.

Maar voor echt meer inzicht en onderbouwing van diverse van de hier geplaatste hypothesen over de binnenstad is nader onderzoek op bouw-blokniveau (historisch, archeologisch én bouwhistorisch) nodig. Dat is tijd-rovend multidisciplinair onderzoek en wellicht een mooie uitdaging voor een komende generatie onderzoekers, al dan niet leden van de Historische Vereniging voor de IJsseldelta.

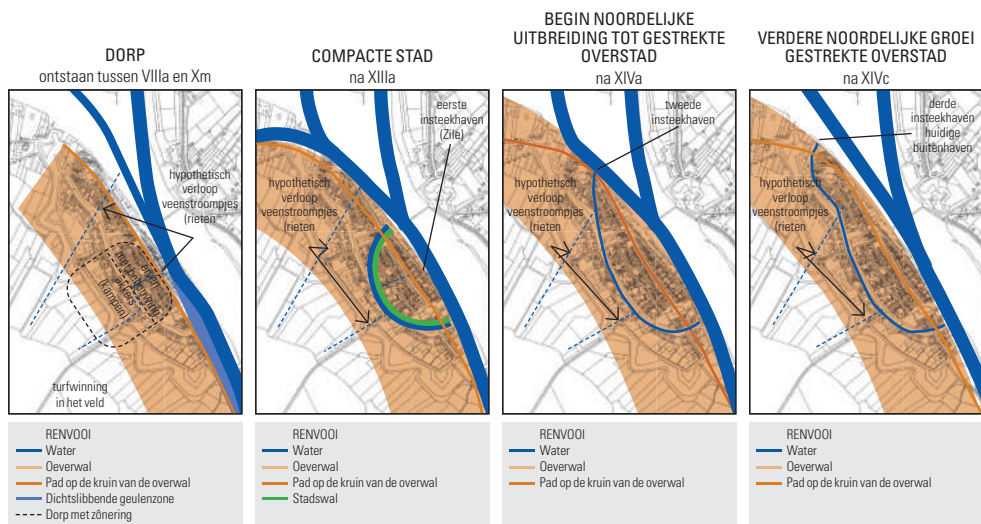
OPZET VAN DIT BOEK

Dit boek informeert u op handzame wijze over het resultaat van het hiervoor genoemde onderzoek en de eventuele nieuwe inzichten die daaruit zijn voortgekomen. Veel zaken in dit boek worden slechts aangestipt, waarbij soms wat hoekjes worden afgesneden, die wel zijn onderzocht.

Aan het slot van deze inleiding vindt u een overzicht van de bij dit onderzoek gebruikte materialen. Op grond van die gebruikte materialen kunnen we concluderen dat het ontstaan van Kampen minimaal twee stappen kende. Traag beginnend met twee fasen tussen zevende en twaalfde eeuw: fase 1 een boerderijenlint; fase 2 een dorp/havenstad. Vervolgens gedurende de dertiende en veertiende eeuw groeiend als *boomtown* avant la lettre.

Zoals we eerder zagen, ontstond Kampen als boomtown uit het niets. Dit niets is de kern van dit verhaal. Het bestond op z'n minst uit een landschap en ergens in dat lege landschap moet de KIEM voor Kampen gelegen hebben.

1 Het maritiem cultuurlandschap is een theoretisch concept, dat een interdisciplinaire benadering van het historisch onderzoek van de kustzone voorstaat en dat in 1992 is gemunt door C.L. Westerdahl: *The Maritime Cultural Landscape*. *International Journal of Nautical Archaeology* 21, 5-14; Voor de ZO-hoek van de Zuiderzee, heeft Van Popta (in zijn dissertatie in 2020, in het bijzonder zijn hoofdstuk 6) de 'maritiem cultuurlandschappelijke benadering' vrij ver uitgewerkt en geoperationaliseerd.

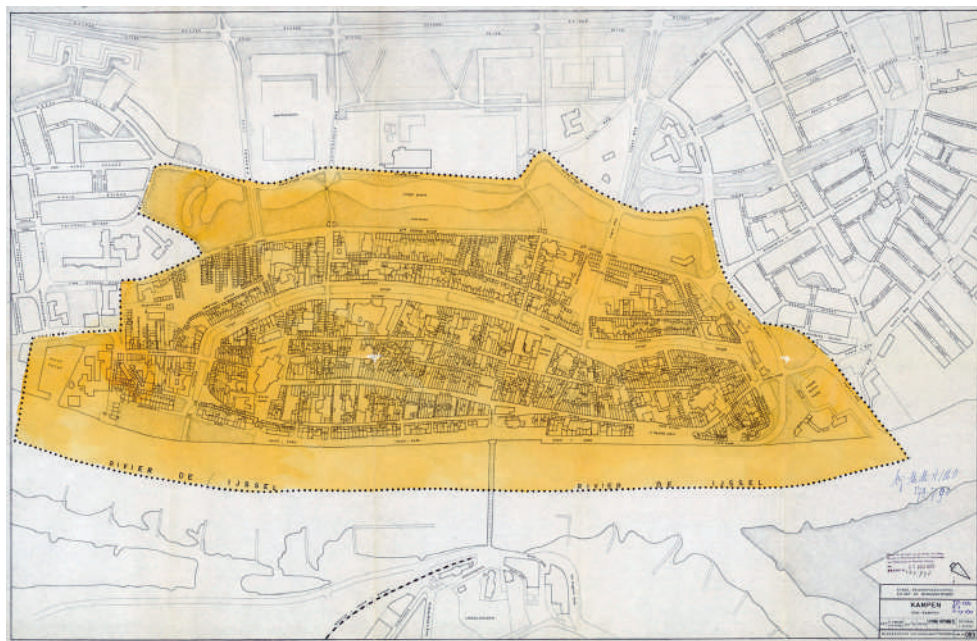
Afbeelding 0.1 Schematische weergave van de vroege ruimtelijke ontwikkeling van Kampen.

Hoofdstuk 1 en 2 vormen de zoektocht naar die KIEM. De hypothese over het ontstaan van het dorp Kampen die in hoofdstuk 2 wordt opgevoerd is een variant van de hypothese van Hamming uit de *Kamper Almanak 2002*, die op haar beurt werd voorafgegaan door een vrijwel identieke hypothese van Visser in de *Kamper Almanak 1951*.

Hoofdstuk 3 en 4 schetsen de onverwachte twaalfde-eeuwse en latere groei van het dorp tot een nederzetting, die verrassend genoeg al in een dertiende-eeuwse bron met versterkte stad (*oppidum*) wordt aangeduid.

Nieuw in deze stadsontwikkelingshypothese en -fasering van Kampen is daarbij, hoe afbeelding 0.1 de tweede van links (compacte stad) en het kaartje XIIIa/d in hoofdstuk 11 ons met de omwalling en een insteekhaven in hart van de stad, een beeld tonen dat in haar compactheid sterk afwijkt van het laatmiddeleeuwse (veertiende- en vijftiende-eeuwse) Kampen, zoals we dat kennen. Namelijk de twee fasen van de gestrekte oeverstad rechts op afbeelding 0.1.

Hoofdstuk 5 bespreekt de insteekhaven die waarschijnlijk het bruisende middelpunt van die dertiende-eeuwse compacte versterkte stad vormde. Die eerste insteekhaven slibde al begin veertiende eeuw dicht en pas daarna begon de stad langs de IJssel naar het noorden, richting zee, te groeien. Hierbij verdween de insteekhaven en het compacte Kampen uit het actieve collectieve Kamper geheugen.

Afbeelding 0.2 Kaart bij de aanwijzingsbeschikking beschermd stadsgezicht Kampen (31 juli 1975), archief RCE.

Hoofdstuk 6 laat zien hoe dit groeien stapsgewijs gebeurde, waarbij de langgerekte stad ontstond die wél ons gebruikelijke beeld van het middeleeuwse Kampen vormt. Zie afbeelding 0.1 rechts (gestrekte oeverstad).

Hoofdstuk 7 behandelt zeer globaal de bestuurlijke ontwikkeling bij de groei van Kampen van dorp naar een stad. In hoofdstuk 8 breidt de succesvolle stad verder uit tot de omvang die wij nu met de historische binnenstad aanduiden en die samenvalt met de omgrenzing van het beschermd stadsgezicht (afbeelding 0.2).

De historische binnenstad wordt vandaag de dag niet alleen gekenmerkt door haar stratenpatroon, maar ook door een aantal gebouwen die hun veertiende-eeuwse uiterlijk behouden hebben. Zij komen in hoofdstuk 9 aan bod.

In hoofdstuk 10 komt naar voren dat Kampen behalve door zijn rol voor de internationale vrachtafvaart ook werd gekenmerkt door zijn welvarende landelijke omgeving.

Het inhoudelijke gedeelte wordt in hoofdstuk 11 afgesloten met een samenvatting in kaarten en woorden van de totale ruimtelijke ontwikkeling van de middeleeuwse stad.

OVERZICHT VAN DE BIJ DIT ONDERZOEK GEBRUIKTE MATERIALEN

In de loop der tijd zijn allerlei hypothesen over het ontstaan van Kampen ontwikkeld. Waar het de opstellers daarvan zeker niet aan ontbrak is een grondige inventarisatie van alle schriftelijke gegevens. We kunnen dus met een gerust hart aannemen dat alle relevante middeleeuwse schriftelijke bronnen inmiddels gesignaleerd en zelfs uitgegeven zijn. Bijvoorbeeld in de dissertatie *Kamper schepenacten, 1316-1354* van Johanna Kossmann-Putto, het voor topografisch onderzoek onmisbare boek *Gezichten in de straten van Kampen met historische beschrijving* (Hoven, W. van den et al., 1986) of in het *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301* en meerdere delen van het *Register van Charters en Bescheiden in het Oud archief van Kampen*. Het *Oorkondenboek* en *Register* zijn inmiddels zelfs via internet te raadplegen. Voor deze studie is dan ook geen nieuw archiefonderzoek gedaan. Het was niet alleen niet nodig, maar het valt ook buiten mijn competentie. Verder is het van belang hier te constateren, dat het bronnenmateriaal uit de veertiende en eerdere eeuwen zeer beperkt is. De genoemde schriftelijke bronnen zullen waarschijnlijk geen nieuwe perspectieven meer openen; hooguit in een nieuw licht bekeken kunnen worden.²

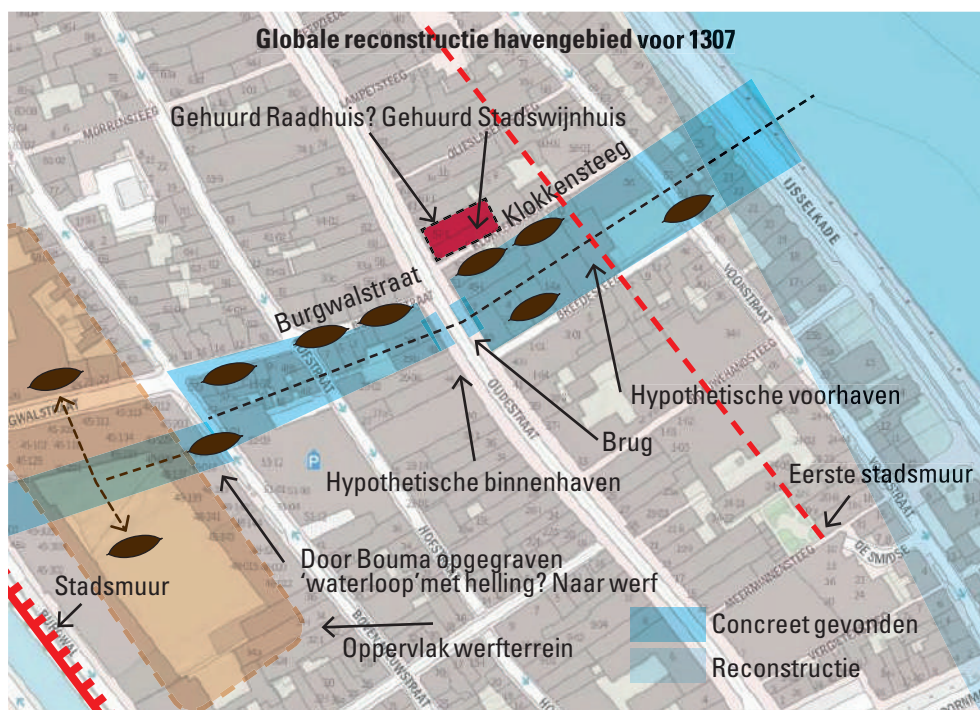
Daarnaast is een tweede bron het rijke bodemarchief, zowel natuurlijke lagen (bodembkunde, geomorfologie) als de archeologie (materiële vondsten, structuren, grondsporen, ophogingslagen) van Kampen.³ Dit bodemarchief is nooit systematisch onderzocht in het kader van een specifiek onderzoeksprogramma van de voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) of een archeologische afdeling van een universiteit. Het bodemarchief kent daarom slechts incidentele waarnemingen, waarvan dit op chronologische wijze de belangrijkste, min of meer toegankelijke, onderzoeken zijn.

- 2 Een goed voorbeeld hiervan is het veelvuldig in de bronnen genoemde *Zile of naeste* (voormalige) *zile* als aanduiding van de pas in 2020 door mij als zodanig herkende insteekhaven in het hart van de stad.
- 3 Michel Groothedde, stadsarcheoloog van Zutphen, zei ooit in algemene zin: 'Het grootste deel van ons verleden staat niet op schrift maar zit in de grond. Daarom is een stad/samenleving die zijn archeologische erfgoed niet beheert en ongezien laat vergraven, een demeterende stad/samenleving.' Kampens stadsarcheoloog Alexander Jager bewaakt 'zijn' bodemarchief dan ook als een Cerberus.

- 1952: Een opgraving van Gerrit van der Heide in de zuidoost-hoek van de Koornmarkt, waarbij zowel de eerste stadsmuur als de eerste kade aangesneden werden, hoewel die laatste toen niet als zodanig werd herkend.
- 1961: De restauratie van de huidige gotische Bovenkerk in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, die op verzoek van de ROB archeologisch werd begeleid door dezelfde Gerrit van der Heide, archeoloog bij de Directie Wieringermeer (Zuiderzeepolders), die toen nog in Zwolle gevestigd was. Met deze onderzoeken kan Van der Heide naast pionier van de archeologie in de voormalige Zuiderzee ook pionier van de stadsarcheologie in Kampen genoemd worden. Zijn meest opzienbarende vondst in de Bovenkerk was een restant (slechts enkele lagen tufsteen metselwerk) van muurwerk van een romaans klaverbladvormig koor.
- 1987-1991: Opgraving bij de zogenoemde Kokpanden tussen Oudestraat en Voorstraat, dicht bij de Bovenkerk. Daarbij werden naast twaalfde-eeuwse houten huizen opnieuw zowel de eerste stadsmuur als de eerste kade aangesneden. De laatste werd nu wel als zodanig herkend.
- 1988; Een grootschalige opgraving onder leiding van Hemmy Clevis op de zogenoemde locatie Blokker tussen Boven-Nieuwstraat en Hofstraat. Hoewel deze opgraving door gebrek aan financiële middelen nooit in zijn geheel is uitgewerkt, laat staan gepubliceerd, heeft ze een belangrijk resultaat gehad: er zijn restanten van twee houten huizen gevonden waarvan de oudste dendrochronologisch rond 1170 gedateerd is.
- In 2011 en 2014 werd in twee fasen het terrein van het zorgcomplex Myosotis aan de westzijde van de binnenstad, archeologisch onderzocht, waarbij scheepvaartgerelateerde vondsten werden gedaan. Reden voor mij om in 2020 tot de aanwezigheid van een uit beeld geraakte middeleeuwse insteekhaven in het hart van de stad te concluderen en daarover te publiceren in het *Tijdschrift voor Historische Geografie*. Zie afbeelding 0.3 en voor details hoofdstuk 5.

Daarnaast zijn er de kleinere onderzoeken en archeologische begeleidingen gedaan, die gemeentelijk archeoloog Alexander Jager ieder jaar vermeldt in de *Kamper Almanak*, maar waarbij helaas archeologische gegevens node worden gemist, met name direct ten westen van de Oudestraat, waar ik de hypothetische prestedelijke kernnederzetting van de stad situeer.

Ten derde wil ik als laatste, maar niet minste bron het kadastrale minuutplan (de oudste kadastrale kaart) uit 1818 noemen. Dat is een zeer waardevolle bron die in dit onderzoek volop wordt gebruikt. Bij de opgraving bij de Kokpanden is namelijk een continuïteit aangetoond tussen de dertiende-eeuwse

Afbeelding 0.3 Reconstructie van insteekhaven en scheepswerf; tekening J.K.

erfgrenzen en de grenzen op het kadastrale minuutplan. En de opgraving Myosotis toont een dito continuïteit vanaf de veertiende-eeuwse kavelgrenzen, wat op deze locatie de oudste nog aanwezige grenzen zijn. Tevens is in de verkaveling van Amsterdam, ook een op terpen op veen gebouwde stad, een dergelijke continuïteit vanaf de dertiende eeuw vastgesteld. Daarom is het Kamper kadastrale minuutplan van 1818 – dus daterend van vóór de ingrijpende negentiende-eeuwse stedelijke ontwikkelingen – te beschouwen als een belangrijke en harde bron voor het onderzoek naar de vroege topografie en stadsontwikkeling. De inertie van deze eigendomsgrenzen is een van de oorzaken dat de middeleeuwse stedelijke vorm tot op heden gehandhaafd bleef en deze belangrijke bron is de basis voor het belangrijkste onderzoeksinstrument dat dit boek gebruikt: de historisch-topografische (stadsmorfologische) analyse.

De waarde van het via de beeldbank van de RCE online toegankelijk maken van alle kadastrale minuutkaarten kan moeilijk overschat worden. Deze methode en bron heb ik al in mijn artikel in 2020 gebruikt om aan te tonen dat Kampen niet begonnen is als een klassieke veenontginning met kavels, die zich vanuit één ontginningsas tot diep in het veen opstrekten, en ik gebruik deze

bron in hoofdstuk 5 opnieuw om in het ontstaan van de insteekhaven in het hart van de stad minstens twee fasen te onderscheiden.

Kort samengevat is het verhaal van Kampen dat dit boek vertelt, gebaseerd op het opnieuw doordenken van het aanwezige materiaal.

6 De topografie van de ruimtelijke ontwikkeling na het verdwijnen van de haven

Hoofdstuk 5 sloot af met het einde van de eerste insteechaven en daarna, met diverse havens als tussenstappen, het bereiken van de huidige 'Buitenhaven'. Zowel het dichtslibben van de insteechaven in de veertiende eeuw als de eerdere nieuwe grond op de afgetopte stadswal was natuurlijk een incident, dat maar tijdelijk lucht bood aan de overvolle stad. Voor verdere ruimtewinst binnen stad moesten uitbreidingen aangelegd worden.

STAGNATIE VAN DE CENTRALE COMPACTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELING EN VERDERE GROEI PARALLEL AAN DE RIVIER

Sinds mensenheugenis slibde de rivieroever in de binnenbocht voor de stad aan. Een uitbreiding op de aangeslibde grond lijkt dus voor de hand te liggen. Maar toch gingen de uitbreidingen nu in hoofdzaak niet oostwaarts en ontstond er in plaats van een concentrische ontwikkeling – die rond de compacte stad met de verdwenen haven mogelijk geweest zou zijn – de voor Kampen kenmerkende in de lengte gerichte ontwikkeling langs de rivier. Mogelijk is naast het verdwijnen van de haven ook de vermoedelijke aanwezigheid van de cijnsvrije zone tussen Brunnepe en Kampen hier een factor in geweest. Daar lagen immers rechten en dus mogelijkheden. Pas in 1363 ontving Kampen het 'eeuwig recht van op- en aanwas van alle zandplaten en gorzen, die in de monding van de IJssel zouden opkomen'. Dat was inclusief aanwas aan grond die de stad al eerder van de bisschop gepacht had, zoals het Sint-Nicolaasbroek en de Kruishoop. Dit laatste is het latere Haatland. In de paragraaf

‘Het Mastenbroek’ gaan we hier verder op in. Op deze plek kunnen we volstaan met de constatering dat dat recht op aanwas ook gold voor gronden aan de west- en dus stadszijde van de rivier. Dus pas na 1363 ontstaan naar het oosten dezelfde cijnsvrije uitbreidingsmogelijkheden zoals tussen Brunnepe en Kampen golden. We bespreken hieronder alle uitbreidingen in chronologische volgorde.

TWEE FASEN OOSTELIJKE STADSUITBREIDING

De hoofdas van de oostelijke stadsuitbreiding is de Voorstraat, die tot 1897 als Achter de nieuwe muur – in middeleeuwse bronnen: ‘Achter de Nye Mure’ – werd aangeduid. Daarnaast is er in de bronnen sprake van een ‘Waterstraat’. Zowel in Deventer als Zutphen en Zwolle loopt een straat met deze naam achter de muur langs de IJssel of de Aa. Daarom zou je dat in Kampen ook verwachten. Er is wel verondersteld dat ‘Achter de nieuwe muur’ en ‘Waterstraat’ dezelfde straten waren. Maar men heeft de ligging van de Waterstraat nog steeds niet goed kunnen bepalen en dat is reden om beide straten te behandelen. Omdat de Waterstraat al in 1313 genoemd wordt en de Nye Mure pas in 1381 begin ik bij ‘de eerste oostelijke uitbreiding’ met de Waterstraat en komt Achter de nieuwe muur bij ‘de tweede oostelijke uitbreiding’ na de noordelijke uitbreidingen aan de orde.

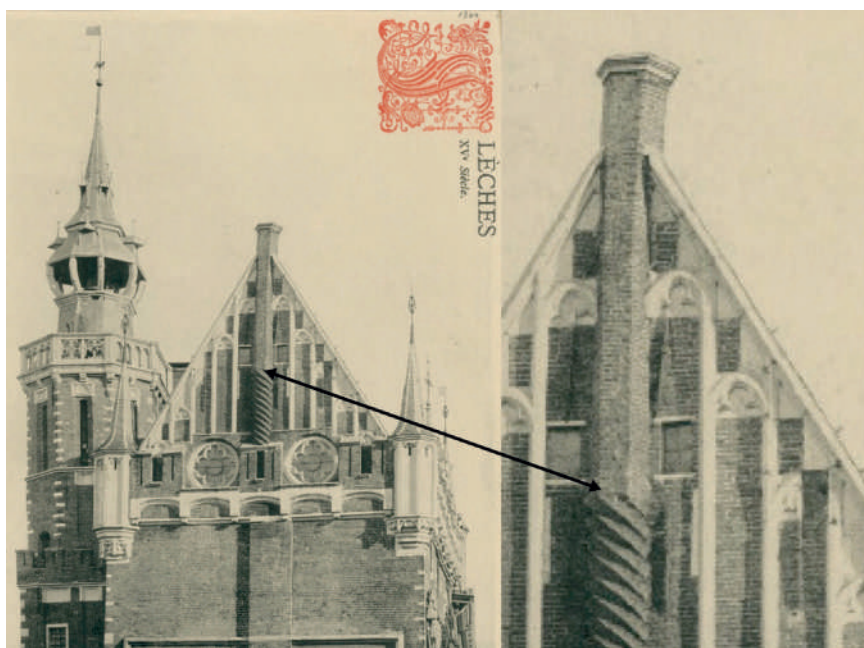
De tweede stadsmuur langs de IJssel (de Nye Mure) is de enige stadsmuur van Kampen, die nog boven het maaiveld bestaat. Zij verschilt van de eerste stadsmuur en maakt zo het herkennen van een fasering in de oostelijke stadsuitbreidingen mogelijk.

Eerste oostelijke stadsuitbreiding en de Waterstraat

Met het verdwijnen van de insteekhaven werd een nieuwe insteekhaven nodig om bij ijsgang op de IJssel in de winter veilig te liggen. De noordelijke dichtst bij zee gelegen monding van de Burgel was dan dus een voor de hand liggende plek. Het gehuurde raadhuis en stadswijnhuis lagen na die verschuiving van de haven op een weinig zinvolle locatie en dus lag ook voor hen verplaatsing naar de nieuwe haven voor de hand. Maar daar was na de bouw van het Heilige Geest Gasthuis en de refter van het Broederklooster en de aanleg van haar tuin geen plaats meer binnen de ommuring. Uit de huidige plek van het raadhuis blijkt dat men aan de oostzijde van de Oudestraat toch een bouwlocatie binnen de stadsmuur heeft gecreëerd. Dat gebeurde door de muur gedeeltelijk naar het oosten te verplaatsen, naar de rand van de toen bestaande kade. De noordelijke stadsmuur langs de Burgel moest daarbij verlengd worden en

Afbeelding 9.28 Leeuwentoren en omgeving met Schepentorentje en Schepenhuis boven de stadsmuur; Nieuwe Toren uiterst rechts (midden-17e eeuw, dus drie eeuwen later); aquarel A.Beerstraten ca. 1665; SAK_K000106.

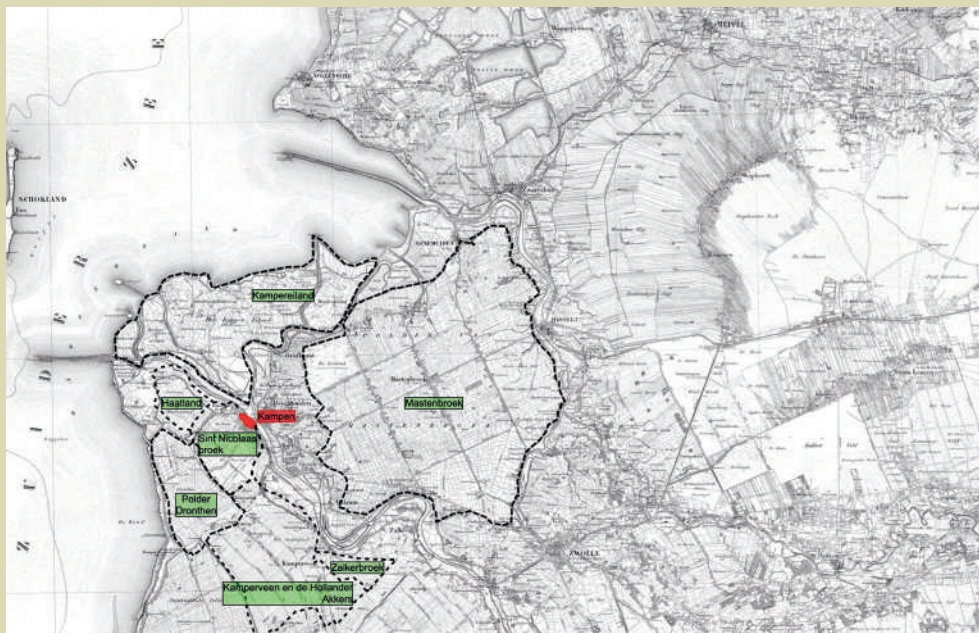
Afbeelding 9.29 Schepenhuis en Schepentorentje in J.J. van Ysendijck, *Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du Xe au XVIIIe siècle* (Brussel 1880-1889); foto SAK, F001300.

10 Het landelijke gebied rond Kampen

Kampen werd omgeven door uitgebreid landelijk gebied waarmee het door uiteenlopende relaties verbonden was. Het gebied was in de zeventiende door Johan Muller in kaart gebracht als de *vryheyt der stad Campe*. De *Stadsvrijheid* is het buitengebied bij een stad dat onder de jurisdictie van die stad viel. Aan de landelijke gebieden *Kamperveen*, *Hollanderakkers* hebben we al paragrafen gewijd in hoofdstuk 3, maar er zijn er meer en die zullen we nu behandelen.

Sint-Nicolaasbroek – nu de polder Broeken en maten

In hoofdstuk 1 zagen we dat Brunnepe en de oude kernnederzetting ter plaatse van het latere Kampen ontstonden in een uitgebreid laagveengebied ten westen van een verzamelbeek, de Oerijssel. Dit veengebied maakte op zijn beurt deel uit van het immense veenplasseengebied, het Almere, dat de noordhelft van Salland vormde.

Afbeelding 10.1 Overzicht van de landelijke gebieden rond Kampen; ondergrond Topografische Militaire Kaart 1850-1864 (blad 21, verkend 1851); bron Kadaster Apeldoorn; bewerking J.K.

